

5. *Merton R.* Sotsialnaya teoriya i sotsialnaya struktura / R. Merton – M. AST: AST MOSKVA HRANITEL, 2006. – 973 s.
6. *Moren E.* Utrachennaya paradigma: priroda cheloveka / E. Moren. – K.: 1995. – 200 s.
7. *Moskalenko V. V.* Sotsializatsiya lichnosti (filosofskiy aspekt). / V. V. Moskalenko. K. : «Vischa shkola», 1986. – 540 s.
8. *Shinkaruk V. I., Yatsenko A. I.* Gumanizm dlialektiko-materialisticheskogo mirovozzreniya / V. I. Shinkaruk, A. I. Yatsenko. – Kiev: Politizdat Ukrainyi, 1984. – 220 s
9. *Shumpeter Y.* Teoriya ekonomichnogo rozvitku./ Yozef A. Shumpeter. per. s angl. – K. : Kievo-Mogilyanska akademiya, 2011. – 242 s.
10. *Shtompka P.* Sotsiologiya sotsialnyih izmeneniy. – M. : Aspekt Press, 1996. – 416 s.

Moskalenko V. V. The features of innovations in human creative activity. In the article psychological aspects of innovations are observed. Particularly, innovative activity, which means the realization of a new idea by a person, is analyzed as an essential side of creation. In that regard, the peculiarities of innovative activity are observed from the point of its structural components' characteristics. It is underlined, that the ideals as an orientation of consciousness for future, which may be positive or negative that causes positive or negative characteristics of innovative activity, perform a system-creating function in the innovative activity's structural components' interaction. The peculiarities of innovative activity's positive orientation, which is determined by the features of the historical situation and individual-psychological features of personality, are shown. It is underlined, that only positively oriented innovative activity, which is based on public interest, is able to define creation as a human essential characteristic. It is proved that understanding of social interest as the base of innovative activity put the task of development and realization of the morally oriented innovative activity programs' formation as an important component of the human creative activity. The question of innovations in the connection with socialization is also covered in the article. Socialization is observed in the aspect of intergenerational interaction. The attention is paid to the differences in tasks, which interacting in society generations solve: older generation is intended to save established norms, and younger – to change these norms. By virtue of this, the socialization of society in general and socialization of an individual, in particular, is provided. It is emphasized, that innovation as a form of culture are an important factor of human socialization, particularly in youth age. The striving for the new of a young man is natural, caused by the biological program of development. It is explained first of all by his age peculiarities. In the article the features of the innovative phenomenon are also analyzed, its main indicators are defined; the main aspects of its research are described.

Keywords: creation, innovations, innovative activity, ideals, positive orientation, negative orientation, social interest, socialization, intergenerational interaction, «chaos», «order», «social inertia», «typical psychology», «destructive factors».

Отримано 28.09.2017

УДК 159.922.27 – 316.87

*Москаленко Валентина Володимирівна,
Лавренко Ольга Василівна*

МОРАЛЬНІСТЬ В СТРУКТУРІ ХАРАКТЕРИСТИК ОБРАЗУ «ЕКОНОМІЧНО УСПІШНОЇ ЛЮДИНИ» СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Москаленко В. В., Лавренко О. В. Моральність в структурі характеристик образу «економічно успішної людини» студентської молоді. В статті представлено результати емпіричного дослідження, яке здійснювалось з метою аналізу особливостей моральної

складової образу «економічно успішної людини» студентської молоді. Емпіричне дослідження здійснювалось на вибірці, яка сформована із студентів вищих навчальних закладів м. Києва. Організація емпіричного дослідження була здійснена у відповідності з задачами визначення змісту уявлень студентів про «моральність» в структурі характеристик образу економічно успішної людини: ставлення студентів до дотримання моральних норм особистістю в сфері економічної життєдіяльності; уявлення студентів про причину порушення моральних норм в економічній життєдіяльності людини. Результати дослідження засвідчили, що основна маса студентської молоді пов'язує економічний успіх людини з дотриманням нею моральних норм. Тим не менш частина студентів вважає можливим порушувати моральні норми, якщо це потрібно для економічного успіху. Отримані результати підтверджують доцільність цілеспрямованих форм морального виховання в умовах навчання у вузі.

Ключові слова: економічно успішна людина, моральна складова образу, емпіричне дослідження, єдність економічного і морального, уявлення, ставлення, моральні норми

Москаленко В. В., Лавренко О. В. Моральность в структуре характеристик образа «экономически успешного человека». В статье представлены результаты эмпирического исследования, проводившегося с целью анализа особенностей моральной составляющей образа «экономически успешного человека» студенческой молодёжи. Эмпирическое исследование осуществлялось на выборке, сформированной из студентов высших учебных заведений г. Киева. Организация эмпирического исследования проводилась в соответствии с задачами определения содержания представлений студентов о «моральности» в структуре характеристик образа экономически успешного человека: отношения студентов к соблюдению нравственных норм личностью в сфере экономической жизнедеятельности; представления студентов о причине нарушения норм нравственности в экономической жизнедеятельности человека. Результаты исследования свидетельствуют о том, что основная масса студенческой молодёжи связывает экономический успех человека с соблюдением нравственных норм. Тем не менее часть студентов считает возможным нарушать нравственные нормы, если это необходимо для экономического успеха. Эти результаты подтверждают целесообразность организованных форм нравственного воспитания в условиях обучения в вузе.

Ключевые слова: экономически успешный человек, моральная составляющая образа, эмпирическое исследование, единство экономического и нравственного, представления, отношение, моральные нормы.

Актуальність та постановка проблеми дослідження. Актуальність теми, яка представлена в даній статті, зумовлено необхідністю вирішення задач, пов'язаних зі становленням особистості молоді людини в нових ринкових умовах, включенням її в соціально-економічний простір як суб'єкта економічної поведінки.

Сучасний етап розвитку нашої країни зумовлює особливий інтерес до проблеми морально-психологічної регуляції економічної соціалізації та активності молоді. Це пов'язано з підвищенням ролі людського фактору і посиленням значення моральності в умовах ринкової економіки, видозмінами характеру міжособистісних стосунків в умовах нових економічних реалій.

Психологічні проблеми виникають у зв'язку з тим, що включення людини в соціально-економічний простір відбувається в умовах суперечливих моральних орієнтирів та цінностей, в яких зростає імовірність виникнення невизначених соціальних ситуацій вибору існуючих в українському сьогоденні етичних норм. Ця ситуація зумовлена одночасним існуванням в суспільній свідомості полярних ціннісних орієнтацій: цінностей ринкової

економіки і тих, що пов'язані з архетипами старого суспільства. Сьогодні в українському суспільстві існують два полюси, дві системи моральних цінностей і норм. Одна базується на загальнолюдських гуманістичних началах, де домінуючими виступають принципи свободи, особистої автономії, поваги до прав інших людей, самореалізації особистості. В основу іншої системи поставлено матеріальні блага, досягнення престижу в очах інших, споживання і придбання, незалежно від того, якими засобами здійснюється досягнення мети.

Конкретна група або особистість в умовах такої суперечливості моральних норм, які чітко не визначають нормативні приписи етичної поведінки в сфері економічної життєдіяльності, в кінцевому рахунку опиняються без основи морального самовизначення, що ускладнює процес розвитку як особистості, так і суспільства в цілому.

В зв'язку з цим стають актуальними дослідження закономірностей репрезентації в свідомості людини соціальних цінностей та норм як детермінантів становлення її особистісних властивостей. Як відомо, важливу регулятивну функцію в повсякденній життєдіяльності людини відіграють соціальні образи, які включаючись в її індивідуальну картину світу, стають активаторами діяльності. Соціальні уявлення про успішність і успішну людину, репрезентуючи у свідомості індивідів співвідношення економічного та морального як ядерної ціннісної характеристики образу економічно успішної людини, виконують функцію важливих механізмів самовизначення і самореалізації особистості. Уявлення про соціально успішну людину, які існують у суспільстві, великою мірою визначають активність і напрямок розвитку індивідів в сфері економічних відносин, формування їх як суб'єктів економічної поведінки.

Особливо актуальною ця проблема є для сучасної молоді, яка шукає свій шлях у майбутнє. Критерії оцінок молоді людини своєї соціальної успішності великою мірою визначають особливості та характеристики її системи відносин зі світом. Сучасна соціокультурна ситуація орієнтує молодь на мобільність, соціальну успішність, що потребує детального аналізу як психологічних характеристик успішності, так і тих факторів, що її детермінують. Саме цим пояснюється увага науковців до цієї проблеми, а також висока зазубуваність у алгоритмах досягнення соціального, професійного, особистісно-сімейного успіху.

Ступінь дослідження проблеми. У свій час М. Вебер, визначаючи етичний кодекс протестантизму, підкреслював важливість і необхідність для «людини економічної» моральних рис. Підкреслюючи головну роль людського менталітету в розвитку духу капіталізму, основними рисами якого є наполегливість, поміркованість, пунктуальність і справедливість у всіх справах, він наголошував на важливості обов'язків, що полягають у систематичному і раціональному прагненні до законного прибутку в рамках своєї професії. Він підкреслював, що необхідною умовою існування людини ринкового типу є не тільки сама справа з її постійними вимогами, але й невід'ємність таких рис як скромність, неприйняття показної розкоші і марнотратства.[1]

Погляд на духовну, етичну регуляцію економічної активності завжди існував у суспільній свідомості людства. Проте активно вона стала досліджуватись з середини ХХ ст., що зумовлено зростаючим впливом великого бізнесу на благополуччя людей. Найбільш розробленою галуззю знань, в якій вивчається питання зв'язку економічної діяльності з моральністю її суб'єкта, є ділова етика, яка традиційно зосереджує увагу на особливостях регуляції економічної активності, що має відношення до бізнесу. Цілком зрозуміло, що економічна сфера суспільства не обмежена діяльністю людей в сфері бізнесу, а охоплює багато інших видів економічної активності в широкому колі суспільних відносин, які відбуваються в різних сферах життєдіяльності людини. У відповідь на затребуваність суспільства в дослідженнях економічної успішності як феномену, який існує в єдності з моральністю людини, в останнє десятиліття з'явилося багато публікацій на цю тему. В психології феномен успішності досліджується в різних напрямках а також в залежності від особливостей різних її сторін. Це не дивно, бо успішність людини є складним конструктом, який відображає високо генералізовану якість особистості, яка пов'язана зі всією системою характеристик як особистості, так і з різними сторонами її оточення.

У дослідженні успіху, успішності в психології виділяються наступні аспекти цього явища: механізми формування установки на успіх у великих та малих спільнотах (Д. Макклеланд), поведінка, спрямована на успіх як вид діяльності людини (В. Фридрих, А. Хофман), мотив прагнення до успіху і мотив уникнення неуспіху (Дж. Аткинсон), потреба у досягненні успіху як одна з фундаментальних соціальних потреб людини (А. Маслоу), чотири основні форми успіху (Г. Л. Тульчинський) [8, 9]. В психологічній літературі при збереженні у визначенні об'єктивних характеристик успіху (суспільне визнання, статус, позиція) називаються особливості самої людини, значимі характеристики суб'єкта, а також цінності, що є характерними для даної спільноти. Найбільш широко в літературі представлено різні прототипи успішної особистості. Н. В. Лейфрід виділяє два прототипи, які найбільш досліджуються за своїми характеристиками. Перший – це той, що досліджується через зовнішні, соціально визнані показники успіху, які відображають найбільш розповсюджені цінності людей сучасного суспільства. Другий прототип – це прототип, який досліджується через особливості уявлень людей, які гнучко вбирають в себе вимоги і реалії соціальної ситуації. До цього прототипу відноситься образ «економічно успішної людини», основною системою складовою якого є єдність економічного та морального як системна характеристика, що детермінована ситуацією ринкової економіки. У вивченні образу «економічно успішної людини» науковці звертають найбільшу увагу на такі аспекти цієї проблеми як функцію творчого конструювання соціальної реальності, детермінацію процесу соціалізації особистості, регуляцію міжособистісних стосунків [4, 5].

В межах економічної психології та психології моралі досліджується етико-економічний аспект образу «економічно успішної людини». Зокрема,

науковцями російської школи економічної психології під керівництвом А. Л. Журавльова та А. Б. Купрейченко здійснено комплексне теоретичне та емпіричне дослідження морально-психологічної регуляції економічної активності представників різних соціальних груп: підприємців і менеджерів, керівників державних і недержавних підприємств, працівників підприємств різних форм власності. Ними було виявлено цілий ряд індивідуально-психологічних детермінант ставлення до дотримання моральних норм а також встановлено різні їх типи [2]. Неабиякий інтерес являють собою програми емпіричних досліджень і конкретні методичні прийоми, що розроблено науковцями Інституту психології Російської Академії наук для дослідження ролі моральних якостей в регуляції економічної активності особистості.

Суспільна думка в останні роки надає все більшого значення моральності економічних суб'єктів. Це пов'язано із захистом благополуччя, безпеки і здоров'я великих груп людей. В результаті цього в наукових дослідженнях, які є відображенням існуючої економічної і соціальної реальності, відбувається зміна наголосів у співвідношенні економіки і моралі: підкреслюється, що економічна діяльність не може бути етично нейтральною. Економічна діяльність повинна сприяти процвітанню суспільства. Науковці в своїх дослідженнях підкреслюють, що економічна ціль (задоволення потреб людини) є в тій же мірі моральною, що й економічно вигідною. Проголошуючи необхідність жорсткого контролю над бізнесом, вони доводять, що в умовах гострої конкуренції це сприяє тому, що порушення моральних норм стає економічно недоцільним [2, 3, 4, 6]

Емпіричне дослідження особливостей моральної складової образу «економічно успішної людини» студентської молоді. З метою аналізу особливостей моральної складової образу «економічно успішної людини» студентської молоді нами було здійснено емпіричне дослідження, в якому виявлявся зміст психологічних уявлень студентів про мораль і моральність, моральні стратегії, моральні орієнтації, економічні ціннісні репрезентації особистості.

Емпіричне досліджування здійснювалось за програмою, яка включала наступні складові: методологію емпіричного дослідження, характеристику вибірки, обґрунтування методичного інструментарію, аналіз та інтерпретацію отриманих даних.

Методологію емпіричного дослідження склали основні положення загальної концепції єдності економічних та моральних цінностей, які нами розроблено на основі теоретичного аналізу робіт з психології моральності та економічної психології [3, 6, 7] Сутність методологічної концепції нашого емпіричного дослідження полягає в наступному. Існують єдині моральні принципи, які зумовлюють поведінку людей як у сфері господарювання, так і у сфері людських відносин в цілому. Сучасні умови ринкової економіки зумовлюють формування економічного типу особистості, в ідеальному образі якого «економічність» гармонічно поєднується з «моральністю» в економіко-психологічну властивість, що орієнтує на забезпечення успішної економічної поведінки. Поєднання «економічності» з «моральністю» відбувається завдяки

тому, що провідні цінності ринкової ідеології диктують зняття багатьох обмежень для активної і підприємливої особистості. Свобода - важливий ресурс особистості. В той же час, щоб забезпечити цей ресурс, потрібна також інша сторона людських відносин - норми і обов'язки, що реалізуються завдяки відповідальності. Істинна моральність починається тоді, коли людина, відчуваючи в собі силу, енергію, надлишок розуму і волі, починає діяти на благо суспільства і людей. Саме такі дії захищають суспільство і окремого індивіда від виродження людського роду і ведуть до позитивних еволюційних змін.

Згідно з прийнятою у вітчизняній психології точкою зору про те, що будь-яка діяльність людини є системою, яка включена у відносини суспільства, та розглядаючи економічну діяльність як активність, завдяки якій людина прагне досягти хороших результатів в цій діяльності, ми визначаємо економічний успіх як форму самореалізації суб'єкта в сфері економічної діяльності, яка передбачає оцінку з боку суспільства в формі схвалення, а також можливість отримання суспільного визнання і певного статусу [6, 7, 8, 9]. Така сутність економічного успіху виявляється у його взаємозв'язках з моральністю.

Загальна концепція дослідження моральності як складової образу «економічно успішної людини» орієнтує подальше дослідження на рівень аналізу реальних показників, на безпосереднє вивчення структурних елементів моральної складової образу «економічно успішної людини», яке організується через залучення в коло дослідження емпіричних фактів. Щоб залучити до дослідження емпіричні факти, потрібно створити методичний інструментарій, завдяки якому встановлювався б їх зв'язок з концептуальним апаратом дослідження, тобто потрібно здійснити процедуру операціоналізації (від *лат.* *operatio* – дія). Про те, що поняття операціоналізовано, можна говорити лише у тому випадку, якщо розроблено спеціальний методичний інструментарій для його вивчення. Саме тому наступним кроком нашого емпіричного дослідження *стало вибір методичного інструментарію*, завдяки якому загальні поняття методологічної концепції переводяться в конкретні показники (індикатори). Для виділення індикаторів моральної складової образу «економічно успішної людини» нами було використано наступні методики. Для отримання інформації про загальні уявлення про образ економічно успішної людини було розроблено «Бланк для вивчення асоціацій» (методика А. Б. Купрейченко, А. Л. Журавльова, модифікована О. В. Лавренко). Для отримання даних про оціночне ставлення студентів до дотримання певних моральних норм в економічній поведінці людини застосовувалась методика Воробйової та А. Б. Купрейченко «Моральне самовизначення особистості» (модифіковано О. В. Лавренко). В результаті було виділено наступні індикатори, які відображають моральну складову образу «економічно успішної людини»: а) уявлення про мораль та її місце в системі регуляторів життя суспільства (поряд із правом, звичаями, релігією тощо); б) ставлення до абсолютності та непорушності моральних норм; в) ставлення до меж норм; г) ставлення до джерел моральних санкцій: зовнішнього характеру (бог, правитель, держава, суспільство) чи внутрішнього (опора на саморегуляцію); д) ставлення до невідворотності покарання за порушення моральних норм і можливості спокути; е) уявлення про най-

більш важливі моральні норми; є) ставлення до ієрархії моральних норм; ж) розуміння змісту окремих моральних норм.

Емпіричне дослідження здійснювалось *на вибірці*, яка була сформована із студентів Інституту соціальних наук і самоврядування імені Гейдара Алієва Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналу», а також студентів Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. У дослідженні взяли участь 64 особи – юнаки та дівчата у віці переважно 19-20 років. Вибірку склали студенти МАУП, факультет «Психологія», спеціалізація «практичний психолог» (21 особа), факультет «Міжнародна економіка і фінанси», спеціалізація «фінанси і кредит» (20 осіб) та студенти Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича, факультет «Педагогіки, психології і соціальної роботи», спеціалізація «практична психологія» (23 особи). Серед досліджуваних дівчат більше, ніж юнаків (61% – жіноча стать, 39% - чоловіча), що загалом відбиває тенденції статевого розподілу у закладах освіти. Вік – переважно 19-20 років (57%), 16% – 21-24 роки; 27% – 25 і більше років. Освіта – незакінчена вища; 78% – неодружені; 14% – одружені, є діти.

Дослідження було організовано у два етапи. На першому етапі вивчалось загальне уявлення студентської молоді про моральні якості в структурі образу «економічно успішної людини». На другому - аналізувалось оціночне ставлення студентів до дотримання певних моральних норм в економічній поведінці людини.

З метою отримання даних про загальні уявлення студентів про етичні якості економічно успішної людини було застосовано методику вивчення асоціацій на тему «Етичні якості» (А. Л. Журавльова, А. Б. Купрейченко) [2, с. 426]. Бланк для вивчення асоціацій включає в себе відповіді на два запитання: 1) якими етичними якостями володіє «економічно успішна людина»; 2) які якості дозволяють людині досягти економічного успіху, нехтуючи при цьому будь-якими моральними цінностями, нормами.

Контент-аналіз відповідей респондентів показав, що вони виділили цілий ряд якостей «економічно успішної людини», які умовно можна скомпонувати у наступні групи:

I. Етичні якості економічно успішної людини:

- А. Якості моральної свідомості.
- Б. Якості, пов'язані зі ставленням до діяльності, праці.
- В. Якості, пов'язані зі ставленням до інших людей.
- Г. Якості, пов'язані з економічним статусом.
- Д. Особистісні якості, які сприяють успіху.
- Ж. Якості, пов'язані з іміджем людини.

II. Якості, які дозволяють людині досягти економічного успіху, нехтуючи будь-якими моральними цінностями, нормами

- А. Якості морального плану.
- Б. Якості характеру.
- В. Якості, пов'язані з економічними параметрами.

Семантичний аналіз висловлювань респондентів дозволив оцінити відмінності в уявленнях респондентів про етичні та неетичні якості економічно успішної людини. Контент-аналіз відповідей показав, що в етичному плані «економічно успішній людині» притаманні наступні якості (усього виділено 11 якостей): моральність, справедливість, чесність, принциповість, гуманність, вихованість, відповідальність, порядність, скромність, доброта, повага до закону. Найбільш часто у відповідях респондентів зустрічаються: чесність (16 разів), порядність (11 разів), моральність (12 разів), відповідальність (10 разів).

Водночас респондентами зазначено 16 рис, пов'язаних зі ставленням до діяльності, праці як такі, що сприяють досягненню людиною економічного успіху. Це: працелюбність, активність, професіоналізм, наявність чіткої стратегії, успішність, адаптованість, прагнення до мети, успіху, цілеспрямованість, пунктуальність, ініціативність, раціональність, завзятість, добросовісність, енергійність, настирливість. Найбільш часто у відповідях респондентів зустрічаються: працелюбність (12 разів), цілеспрямованість (11 разів), адаптованість (8 разів).

«Економічно успішну людину» респонденти характеризують також як заможну, владну, успішну, матеріально благополучну, грошовиту, заощадливу, напористу, незалежну, підприємливу, яка вміє ризикувати. Ці якості можна пов'язати з економічним статусом людини (11 якостей). Найбільш часто серед зазначених якостей можна виділити: успішність (6 разів), грошовитість (9 разів) та заощадливість (7 разів).

Високоморальна «економічно успішна людина» респондентами уявляється як така, що вміє налагоджувати стосунки з іншими людьми, проявляючи до них доброзичливість, терпимість, комунікабельність, ввічливість, тактовність, повагу. Тут найбільшу частотність (із 6 якостей) отримали: ввічливість (7 разів), повага до людей (6 разів), терпимість (6 разів).

Важливе значення для досягнення економічного успіху, на думку респондентів, мають 12 особистісних якостей та рис характеру: освіченість, мудрість, самовідданість, врівноваженість, відвага, самоконтроль, впевненість у собі, лідерські якості, оптимізм, гнучкість розуму, самореалізація, наполегливість. Серед зазначених якостей явна перевага віддана освіченості людини (9 разів), мудрості (7 разів) та впевненості у собі (6 разів).

В уявленнях респондентів, економічно успішна людина повинна володіти певним іміджем. Його «маркерами» виступають: фірмові речі, харизматичність, хороше здоров'я.

Водночас досягнення людиною економічного успіху може бути здійснене, **нехтуючи будь-якими моральними цінностями, нормами**. У зв'язку з цим респонденти виділили 25 якостей, які несуть у собі ознаку аморальності. Це: грабіжництво, аморальність, цинізм, використання людей у власних цілях, прагнення до мети за будь-яку ціну, нахабність, невихованість, заздрість, використання «потрібних зв'язків», маніпулювання людьми, презирство до людей, нечесність, непорядність, байдужість до людей, збагачення за будь-яку ціну, злочинство, черствість, корисливість, лицемірство, жадібність, можливість «переступити через інших», обман, нечесність, хитрість, често-

любство, підлість, безжалісність. Найбільшу частотність серед цих якостей отримали: прагнення до мети за будь-яку ціну (15 разів), використання людей у власних цілях (9 разів), аморальність (8 разів), нахабність (8 разів), жадібність (8 разів), обман, нечесність (9 разів).

На думку респондентів, сприяють досягненню економічного успіху 14 наступних особистісних рис характеру, які спонукають людину набути певних статків, нехтуючи загальноприйнятими моральними нормами та цінностями: жорстокість, впертість, егоїзм, аферизм, прискіпливість, меркантилізм, самозакоханість, агресивність, байдужість, безпринципність, скупість, корисливість, безвідповідальність. Найбільшу частотність серед цих рис отримали: егоїзм (8 разів) та впертість і аферизм (по 5 разів).

Нехтуванню моральними нормами і принципами, на думку респондентів, сприяють також 8 якостей, які ґрунтуються на утилітарності: любов до грошей, нажива, азартність, корупційність, збагачення за будь-яку ціну (надмірне багатство), бандитизм та грабіжництво, хабарництво, прагнення влади. Серед цих якостей найбільш часто відмічені: любов до грошей (10 разів), корупційність (9 разів), бандитизм та грабіжництво (8 разів).

Підсумовуючи отриману інформацію щодо етичних якостей економічно успішної людини в уявленнях студентів, можна відмітити, що цим якостям відводиться значне місце у досягненні економічних успіхів. Це засвідчили також дані, отримані завдяки застосуванню методики «Моральне самовизначення особистості», які показали, що студентська молодь добре розуміє значущість та роль моралі у суспільстві. Для 68% – «суспільство обов'язково деградує без моральних норм», для 65% – «моральні норми є фундаментом суспільства, основою співробітництва людей»; 45% вважає, що саме «з допомогою моралі, моральних норм суспільство регулює поведінку своїх членів». Основна маса студентської молоді пов'язує економічний успіх людини з дотриманням нею моральних норм. Про це свідчать також думки наших респондентів про бажання йти на економічний ризик заради прибутку лише моральними засобами. Зокрема, аналіз відповідей про засоби досягнення економічного успіху показав, що 79% респондентів виявили середнє бажання йти на економічний ризик лише моральними засобами заради підвищення своїх доходів; 11% – дуже слабке бажання, а 5% – сильне бажання.

Проте, частина студентів вважає, що економічний успіх може бути досягнутим також за умови нехтування моральними принципами та нормами. Відповіді респондентів на запитання про можливість застосування аморальних засобів заради досягнення економічного успіху розподілились таким чином. Сильне бажання застосовувати аморальні способи (переступивши моральні норми) заради підвищення своїх доходів виявили 2% респондентів, середнє – 35%, а основний масив (63%) – дуже слабке бажання.

Наступним кроком нашого дослідження було з'ясування чинників, які впливають на досягнення економічного успіху. З цією метою нами було застосовано питання анкети щодо якостей і засобів досягнення цілей, які є важливими для успіху (таблиця 1).

Таблиця 1

Оцінка якостей і засобів досягнення цілей, які є важливими для успіху в житті (%)

	Якості, засоби досягнення цілей	Важливо	Не дуже важливо	Зовсім не важливо	Важко відповісти
1	Здібності, талант	63	29	2	3
2	Працелюбність	78	21	2	0
3	Освіта	59	33	6	2
4	Допомога батьків, родинні зв'язки	49	40	8	3
5	Удача, везіння	46	40	8	6
6	Зв'язки з потрібними людьми	73	27	0	0
7	Чесність, принциповість	46	37	13	5
8	Ініціативність, винахідливість	68	27	2	3
9	Хороше здоров'я	63	30	3	2
10	Гроші	71	19	6	3
11	Уміння пристосуватися	81	10	5	5
12	Чіткі життєві плани	68	27	0	5
13	Уміння використовувати людей для досягнення своїх цілей	43	35	11	10

Як свідчать дані таблиці 1, на думку респондентів, важливими засобами досягнення цілей у житті є «уміння пристосуватися» (81%), а зовсім не важливим це уміння вважають 5%; «гроші вважають важливими 71% – а не важливими вважають - 6%»; «зв'язки з потрібними людьми» вважають важливими 73% , а не важливими - 0%; «освіта» (важливою – 59%, а не важливою – 6%).

До числа важливих якостей респонденти віднесли також «працелюбність» (78%), «ініціативність, винахідливість» (68%), «чіткі життєві плани» (68%), «здібності, талант» та «хороше здоров'я» (по 63%). Водночас «чес-

ність і принциповість» як важливі моральні якості, що дозволяють досягти успіху у житті, не отримали такої ж високої оцінки, 37% вважають їх «не дуже важливими, а 13% - «зовсім не важливими».

Щодо ролі таких засобів, як «допомога батьків, родинні зв'язки», «удача, везіння», то думки опитуваних розділились майже порівну щодо їхньої важливості і не важливості.

Подальше наше дослідження ми спрямували на отримання оцінки респондентами необхідності дотримання моральних норм в економічній поведінці людини а також оцінку основних причин, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері. Спочатку нами з'ясувалась оцінка студентами впливу законодавчої бази нашого суспільства на дотримання моральних норм. В анкеті завдання було сформульовано так: «Оцініть з точки зору моралі закони, що визначають економічний розвиток нашої країни» (таблиця 2).

Таблиця 2

Оцініть з точки зору моралі закони, що визначають економічний розвиток нашої країни	У % від загальної кількості опитаних
1) Захищають, враховують інтереси всіх верств населення.	3
2) Засновані на засадах моральності.	2
3) Несправедливі щодо певних верств населення.	76
4) Дають можливість олігархам ще більше збагачуватися.	84
5) Нехтують інтересами тих людей, які хотіли б чесно вести свій бізнес.	87
6) Здебільшого є аморальними по суті	46

Як показано на таблиці, переважна більшість опитуваних (87–76%) упевнена, що законодавча база, яка визначає соціально-економічний розвиток нашого суспільства є недосконалою, при її розробці лобіюються інтереси заможних верств населення, створюються сприятливі умови для ще більшого збагачення олігархів, нехтуються інтереси тих людей, які б хотіли чесно вести свій бізнес. Лише невелика частка респондентів (2-3%) вважає, що закони «захищають, враховують інтереси всіх верств населення», мають моральне підґрунтя. Ще Цицерон стверджував, що закони повинні карати зло і заохочувати добро, тобто, закони з допомогою держави повинні заохочувати моральне у суспільстві. Адже мораль – це критерій, який показує, на якому рівні розвитку знаходиться суспільство; вона вносить в економіку своєрідний «обмежувач» безмежних потреб. Якщо у економічних законів такого «обмежувача» немає, то одні верстви населення отримують переваги для свого

економічного розвитку, укорінюється всепоглинаючий егоїзм кожного індивіда. Це призводить до паразитування окремих верств населення, до збільшення нерівності у суспільстві.

Нас цікавили також причини, які штовхають молодь до аморальних вчинків. З метою їх визначення було застосовано питання анкети, в якій пропонувалось їх визначити (таблиця 3.).

Таблиця 3

Оцінка основних причин, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері (%)

Причини	Кількість опитаних, %
1) Правова необізнаність	17
2) Безкарність правопорушень в економічній сфері	27
3) Можливість отримання легкої здобичі, легких грошей	76
4) Низький рівень доходів у сім'ї	52
5) Неможливість законним чином заробити гроші	63
6) Недієвість моральної перестороги всередині себе	41
7) Розваги	10
9) Важко відповісти	3

Як засвідчують дані таблиці 2, респонденти вважають, основними причинами, які підштовхують молодих людей до протиправних, аморальних дій в економічній сфері, є такі : «можливість отримання легкої здобичі, легких грошей» (76%); «неможливість законним чином заробити гроші» (63%); «низький рівень доходів у сім'ї» (52%). Водночас менше половини опитаних (41%) вважає, що «недієвість моральної перестороги всередині себе» є тим чинником, що спонукає молодь до аморальних дій в економічній сфері, а майже третина (27%) зазначає чинник «безкарності правопорушень в економічній сфері».

Висновки.

1. На основі теоретичного аналізу робіт з психології моральності та економічної психології було розроблено методологічну концепцію емпіричного дослідження моральності як складової характеристики образу «економічно успішної людини». В основу цієї концепції було покладено положення про єдність «моральності» та «економічності» як системної характеристики, що складає ядро структурних компонентів цього образу.

2. Поєднання «економічності» з «моральністю» відбувається завдяки тому, що провідні цінності ринкової ідеології диктують зняття багатьох обмежень для активної і підприємливої особистості. Свобода - важливий ресурс

особистості. В той же час, щоб забезпечити цей ресурс, потрібна також інша сторона людських відносин - норми і обов'язки, що реалізуються завдяки відповідальності.

3. Згідно з прийнятою у вітчизняній психології точкою зору про те, що будь-яка діяльність людини є системою, яка включена у відносини суспільства, та розглядаючи економічну діяльність як активність, завдяки якій людина прагне досягти хороших результатів в цій діяльності, ми визначаємо економічний успіх як форму самореалізації суб'єкта в сфері економічної діяльності, яка передбачає оцінку з боку суспільства в формі схвалення, а також можливість отримання суспільного визнання і певного статусу. Така сутність економічного успіху розкривається у його взаємозв'язках з моральністю.

4. Загальна концепція дослідження моральності як складової образу «економічно успішної людини» зорієнтувала подальше дослідження на рівень аналізу реальних показників, на безпосереднє вивчення структурних елементів моральної складової образу «економічно успішної людини», яке організується через залучення в коло дослідження емпіричних фактів. З цією метою було проведено процедуру операціоналізації, тобто здійснено зв'язок конкретних фактів, які стосуються об'єкту нашого дослідження (моральності), з основними концептуальними положеннями його моделі. Ця процедура була здійснена завдяки застосуванню методичного інструментарію, за яким було виділено основні індикатори моральної складової образу «економічно успішної людини».

5. В якості основних індикаторів моральної складової було виділено: уявлення студентів про економічно успішну людину; оцінка студентами відповідності правового законодавства моральним нормам; ставлення студентів до дотримання моральних норм особистістю в сфері економічної життєдіяльності; уявлення студентів про причину порушення моральних норм в економічній життєдіяльності людини

6. Організація емпіричного дослідження була здійснена у відповідності з задачами визначення змісту виділених індикаторів. Результати дослідження засвідчили, що основна маса студентської молоді пов'язує економічний успіх людини з дотриманням нею моральних норм (79% кореспондентів бажають займатись підприємницькою діяльністю використовуючи лише моральні засоби) Проте, частина студентів вважає, що економічний успіх може бути досягнутим також за умови нехтування моральними принципами та нормами (2% висловились категорично, 35% – висловили імовірність такої можливості).

7. Отримані результати підтверджують доцільність цілеспрямованих форм морального виховання в умовах навчання у вузі. Подальшою перспективою дослідження образу «економічно успішної людини» ми вважаємо розробку програм морального виховання молоді, які б включали тренінги, спрямовані на розвиток особистісних властивостей «економічно успішної людини».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения / Вебер М. [пер с нем. Ю. Н. Давыдова]. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

2. Журавлєв А. Л., Купрейченко А. Б. Нравственно-психологическая регуляция экономической активности. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2000. – 436 с.
3. Лавренко О. В. Моральні орієнтації студентської молоді в контексті діалогу культур / О. В. Лавренко // Психологія діалогу і світ людини / Збірник наукових праць Кіровоградського державного педагогічного університету ім. Володимира Винниченка / За ред. С. Д. Максименка, Г. В. Дьяконова. – Том 2. – Кіровоград: ФО – II, Александрова М. В., 2012. – С. 120-129.
4. Лейффрид Н. В. Ответственность как личностная детерминанта представлений об успешном человеке: дисс...канд.псих.наук: 19.00.01 / Лейффрид Н. В. – Краснодар, 2006. – 220 с.
5. Моляко В. О. Генетичні індикатори конструювання образів світу в сучасному інформаційному просторі / В. О. Моляко // Психологічні закономірності творчого сприймання інформаційних індикаторів реальності: монографія / В. О. Моляко, І. М. Біла, Н. А. Ваганова [та ін.]; за ред. В. О. Моляко. – К.: Педагогічна думка, 2015. – с.10-40.
6. Москаленко В. В. Особливості економічного та морального в економічній культурі особистості / В. В. Москаленко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Т. XII. Психологія творчості, – Випуск 21, 2015. – с. 246-258.
7. Москаленко В. В. Особливості уявлень студентів про соціально успішну людину / В. В. Москаленко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К.: Видавництво «Фенікс». – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 15, – Частина I, 2012. – С. 296-306.
8. Тугушева А. Р. Представление о социальной успешности и личное самоопределение юношества: автореф. дис... канд. псих. наук: 19.00.05/ А. Р. Тугушева. – Удмуртский ГУ. – Самара, 2007. – 24 с.
9. Тульчинский Г. Л. Разум, воля, успех: о философии поступка / Г. Л. Тульчинский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. – 214 с.

REFERENCES TRANSLITERATED

1. Veber M. Protestantskaia etika i dukh kapitalizma. Izbrannye proizvedeniia / Veber M. [per s nem. Iu.N.Davydova]. – М. : Progress, 1990. – 808 s.
2. Zhuravlev A. L., Kupreichenko A. B. Nravstvenno-psikhologicheskaiia reguliatsiia ekonomicheskoi aktivnosti. – М.: Izd-vo «Institut psikhologi RAN», 2000. – 436 s.
3. Lavrenko O. V. Moralni orientatsii studentskoi molodi v konteksti dialohu kultur / O. V. Lavrenko //Psykhologhiia dialohu i svit liudyny / Zbirnyk naukovykh prats Kirovohradskoho derzhavnoho pedahohichnoho univertsytet im. Volodymyra Vynnychenka /Za red.. S. D. Maksymenka, H. V. Diakonova. – Том 2. – Kirovohrad: FO – II, Aleksandrova M. V., 2012. – S. 120-129.
4. Leifrid N. V. Otvetstvennost kak lichnostnaia determinanta predstavlenii ob uspeshnom cheloveke: diss...kand.psikh.nauk: 19.00.01 / Leifrid N. V.; Krasnodar, 2006. – 220 s.
5. Moliako V. O. Henetychni indykatory konstruiuvannia obraziv svitu v suchasnomu informatsiinomu prostori./ V. O. Moliako // Psykhologhichni zakonomirnosti tvorchoho sprymannia informatsiinykh indykatoriv realnosti: monohrafiia / V. O. Moliako, I. M. Bila, N. A. Vahanova [ta in.]; za red. V. O. Moliako. – К.: Pedahohichna dumka, 2015. – s. 40.
6. Moskalenko V. V. Osoblyvosti ekonomichnoho ta moralnoho v ekonomichnii kulturi osobystosti. / V. V. Moskalenko // Aktualni problemy psykhologhii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologhii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. T. XII. Psykhologhiia tvorchosti, 2015. Vypusk 21. – S.246-258.
7. Moskalenko V. V. Osoblyvosti uiavlen studentiv pro sotsialno uspishnu liudynu / V. V. Moskalenko //Aktualni problemy psykhologhii:Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologhii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. –К.: Vydavnytstvo «Feniks», 2012. – Т. XII. Psykhologhiia tvorchosti. – Vypusk 15. – Chastyna I. – S. 296-306.

8. *Tugusheva A. R.* Predstavlenie o sotcialnoi uspeshnosti i lichnoe samoopredelenie iunoshestva: avtoref. dis... kand. psikh. nauk: 19.00.05/ A. R. Tugusheva; Udmurskii G. U. – Samara, 2007. – 24 s.
9. *Tulchinskii G. L.* Razum, volia, uspekhi: o filosofii postupka / G. L. Tulchinskii – L.: Izd-vo LGU, 1990. – 214 s.

Moskalenko V. V., Lavrenko O. V. The morality in the structure of «economically successful person» image’s characteristics in students’ youth. In the article, the results of empirical research realized for the analysis of the features of «economically successful person» image’s moral component in students’ youth are presented. Empirical research has been realized on the sample of Kyiv higher educational establishments’ students. The content of research program is based on the methodological conception, in which the features of «economy» and «morality» integrity as a core component of structural characteristics of «economically successful person» image are revealed. Basing on the operationalization of the main methodological concept’s states, which was realized with the application of methodics for the analysis of personality’s moral features, the research indicators were distinguished: students’ notion about economically successful person; the estimation by students of legal legislation’s correspondence to the moral norms; the attitude of students to the moral norms’ following by personality in the sphere of economic activity; students’ notion about the reason of moral norms’ breach in human economic activity. Empirical research’s organization was realized according to the tasks of the distinguished indicators’ content defining. The research results indicated, that the main part of students’ youth connects human economic success with the moral norms’ following (79% of respondents consider, that business activity is possible only with moral means using). But some part of students considers that economic success can be achieved also on the assumption of moral principles and norms neglecting (2% declared positively, 35% - declared the probability of such possibility). The gained results confirm the reasonability of purposeful forms of moral education in the conditions of study in the institute of higher education.

Keywords: economically successful person, the image’s moral component, empirical research, «economy» and «morality» integrity, operationalization, indicators, concept, attitude, moral norms.

Отримано 18.10.2017

УДК 159.922

Мусяка Наталія Іванівна

ОНТОГЕНЕТИЧНА ДИНАМІКА ПРОГНОСТИЧНОЇ САМООЦІНКИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ОСОБИСТІСНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ШКОЛЯРА

Мусяка Н. І. Онтогенетична динаміка прогностичної самооцінки як детермінанта особистісної ефективності школяра. У статті представлено результати експериментального дослідження прогностичної самооцінки як детермінанти особистісної ефективності школяра. Розкрито особливості макрогенези архітекtonіки прогностичної самооцінки у школярів з різною особистісною ефективністю. З’ясовано макрогенетичні тенденції становлення прогностичної самооцінки на різних етапах онтогенезу. Зафіксовано зниження адекватності прогностичної самооцінки на межі переходу школярів від початкової до основної школи, що свідчить про труднощі адаптації п’ятикласників з високою та середньою особистісною ефективністю. Встановлено деструктивні тенденції становлення прогностичної самооцінки низькоефективних учнів молодшого та середнього шкільного віку.

Ключові слова: генеза, детермінанти, онтогенетична динаміка, особистісна ефективність, особистість, оцінка, оцінкові ставлення, самооцінка, прогностична самооцінка.